

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr.

Burcu KARAKUŞ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0833-7110>

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih, Van
Türkiye,
burcukarakus8@gmail.com

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 08/06/2025 01/07/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1715869>

Research Paper

Örjinal Makale / Original Paper

Geç Antikçağ'dan Erken Ortaçağ'a Merdailer: Bizans-Müslüman İlişkilerinde Bir Sınır Topluluğu

The Merdais from Late Antiquity to the Early Middle Ages: A Border Community in Byzantine-Muslim Relations

ATIF: KARAKUŞ, Burcu, "Geç Antikçağ'dan Erken Ortaçağ'a Merdailer: Bizans-Müslüman İlişkilerinde Bir Sınır Topluluğu", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/2 (Haziran 2025), s. (424-443)

CITE: KARAKUŞ, Burcu, "The Merdais from Late Antiquity to the Early Middle Ages: A Border Community in Byzantine-Muslim Relations", *Journal of History and Future*, 11/2 (June 2025), pp. (424-443)

*Bu çalışma, "Herakleios Hanedanlığı Dönemi'nde Bizans-Müslüman İlişkileri (610-711)" adlı doktora tezinden üretilmiş olup genişletilerek makale haline dönüştürülmüştür.

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Geç Antikçağ ile Erken Ortaçağ arasındaki geçiş döneminde, VII. ve VIII. yüzyıllarda Amanos Dağları ve çevresinde yaşayan Merdailer (ya da Jarājima/Cerācime), Bizans-İslâm ilişkilerinde dikkat çeken yarı-özerk bir sınır topluluğu olarak öne çıkmıştır. Etnik kökenleri ve mezhep aidiyetleri hakkında kaynaklarda farklı görüşler yer almakla birlikte, genel kabul gören yaklaşıma göre bu topluluk, çoğunlukla Monofizit ya da Monotelit eğilimli Hristiyan unsurlardan oluşmaktaydı. Dağlık coğrafyada yaşamaları ve merkezi otoritelerden görece bağımsız hareket edebilmeleri, onları Bizans ve İslâm dünyası arasındaki güç mücadelesinde önemli bir askerî ve diplomatik unsur hâline getirmiştir.

Başlangıçta Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında bir tampon bölge işlevi gören Merdailer, Bizans tarafından istihbarat sağlama, sınır boylarında devriye gezme, yerel isyanları bastırma ve Arap akınlarına karşı ileri hat savunması sağlama gibi görevlerle istihdam edilmiştir. Ancak 7. yüzyılın ortalarından itibaren Müslüman fetihlerinin bölgeye nüfuz etmesiyle birlikte, bu topluluğun siyasi pozisyonu da giderek esnekleşmiş; çıkarlar doğrultusunda taraf değiştirmeleri olağan hâle gelmiştir. Nitekim Merdailer, zaman zaman Bizans'a bağlılık gösterirken, bazı dönemlerde Müslümanlarla ittifak kurmuş ve bu ittifaklar çerçevesinde cizye vergisinden muaf tutulma, ganimetlerden pay alma gibi ayrıcalıklara sahip olmuştur. Çalışmada, Merdailer'in tarihsel rolü Bizans ve İslâm kaynakları çerçevesinde değerlendirilerek; sınır bölgelerinde yaşayan etnik-dinî toplulukların devletler arası ilişkilerde nasıl stratejik roller üstlenebildikleri ve bu rollerin bölgesel güç dengeleri üzerindeki etkileri analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Merdailer, Bizans, Müslümanlar, İslâm Fetihleri, Sınır Toplulukları.

Abstract

During the transitional period between Late Antiquity and the Early Middle Ages, in the VIIth and VIIIth centuries, the Merdai (or Jarājima/Jarājime), who lived in and around the Amanos Mountains, emerged as a semi-autonomous frontier community that attracted attention in Byzantine-Islamic relations. Although there are different views on their ethnic origins and sectarian affiliations in the sources, according to the generally accepted approach, this community was mostly composed of Christian elements with Monophysite or Monothelite tendencies. The fact that they lived in mountainous geography and could act relatively independently from the central authorities made them an important military and diplomatic element in the power struggle between Byzantium and the Islamic world.

Initially functioning as a buffer zone on the eastern borders of the Byzantine Empire, the Merdais were employed by Byzantium to provide intelligence, patrol the border, suppress local rebellions and provide frontline defence against Arab raids. However, as Muslim conquests penetrated the region from the mid-7th century onwards, the political position of this community became increasingly flexible and it became common for them to change sides in line with their interests. As a matter of fact, while the Merdais showed allegiance to Byzantium from time to time, they allied with the Muslims at other times, and within the framework of these alliances, they enjoyed privileges such as being exempted from the jizya tax and receiving a share of the spoils. This study evaluates the historical role of the Merdais within the framework of Byzantine and Islamic sources and analyses how ethno-religious communities living in border regions could assume strategic roles in inter-state relations and the effects of these roles on regional power balances.

Keywords:

Merdais, Byzantium, Muslims, Islamic Conquests, Border Communities.

1. Giriş

Irkî kökenleri tam olarak bilinmeyen Merdailer, Geç Antikçağ'dan itibaren Amanos Dağları'nın (Arapça: el-Lukkâm; Aramice: Ukame) sarp yamaçlarında ve bu dağların eteklerinde yer alan kale ve müstahkem mevkiilerde yarı özerk bir yaşam süren, Hristiyan inancına bağlı silahlı bir topluluk olarak dikkat çeker. Mezhepsel aidiyetleri konusunda kaynaklarda farklı görüşler bulunmakla birlikte, genellikle Monofizit¹ ya da Monotelit² mezhebine mensup oldukları kabul edilmektedir. Bu mezheplerin, merkezi otoritelerle zaman zaman çatışan dinî yapılanmalar olması, Merdailer'in hem Bizans hem de İslâm kaynaklarında isyankâr ya da bağımsız bir unsur olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Merdailer'in tamamı yalnızca Amanos Dağları'nda ikamet etmemekteydi. Torosların güney etekleri ve Kilikya Bölgesi'ne³ kadar uzanan alanlarda da varlık gösterdikleri; özellikle Bizans'ın sınır savunmasında görevli askerî birliklerle birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Siyasî ve askerî işlevlerinin yanı sıra, dağ geçitlerinde haberci, gözcü, nöbetçi ve zaman zaman da casus olarak kullanıldıkları bilinmektedir. Bizans İmparatorluğu, bu hizmetlerine karşılık olarak Merdailer'i bazı vergilerden, özellikle cizye ya da baş vergisinden muaf tutmuş; belirli imtiyazlar tanımıştır⁴.

Topluluğun adıyla ilgili farklı etimolojik açıklamalar mevcuttur. Bizans kaynaklarında “cesur adam” anlamındaki Farsça “merd” kökünden türediği iddia edilen “Merdai” ya da “Merdait” şeklinde geçerken; Arap kaynaklarında ise “partizan” ya da “isyancı” anlamına gelen “mürted” köküne dayandırıldığı görülmektedir. Ayrıca, Arap tarihçileri tarafından bu topluluk Cerâcime

- 1 Monofizitlik, Hristiyanlıkta Hz. İsa'nın doğasıyla ilgili bir doktrindir. Bu öğretiye göre Hz. İsa'nın sadece tek bir doğası vardır: ya tamamen ilahî ya da ilahî-insanî bir birleşim. Bu görüş, 451 tarihli Kadıköy Konsili (Chalcedon) tarafından resmî olarak sapkın ilan edilmiştir. Monofizitler, özellikle Mısır (Kıpti Kilisesi), Suriye (Süryani Ortodoks Kilisesi) ve Ermenistan gibi doğu bölgelerinde etkili olmuştur. Meyendorff, John. *Imperial Unity and Christian Divisions: The Church 450–680 A.D.* St. Vladimir's Seminary Press, 1989, s. 116–119.
- 2 Monotelitlik, 7. yüzyılda Monofizitlere karşı uzlaştırmacı bir çözüm olarak geliştirilen bir öğretiler. Bu görüşe göre İsa Mesih'in iki doğası (insanî ve ilahî) vardır, fakat tek bir iradesi bulunur. Bu öğretiyi İmparator Herakleios'un hem Ortodoks hem de Monofizit görüşleri uzlaştırma çabasıydı. Ancak 681'de toplanan Altıncı Ekümenik Konsil tarafından sapkın ilan edilmiştir. Richard Price, *The Acts of the Lateran Synod of 649*, Liverpool University Press, 2014, s. 27–33.
- 3 Kilikya, Anadolu'nun güneyinde, Akdeniz'e kıyısı olan bir bölgedir ve günümüz Türkiye'sinde, Adana, Mersin ve Hatay illerini kapsayan bir alanı ifade eder. Coğrafi olarak Kilikya, doğuda Toros Dağları ile çevrilidir, bu da bölgenin iç bölgelerden ayrılmasını sağlayan yüksek bir dağ silsilesidir. Batı sınırında ise Antalya Körfezi'nin güneydoğusuna kadar uzanır. Güneyde ise bölge, Akdeniz'in sahil şeridiyle birleşir. Kilikya'nın en önemli coğrafi özelliği, denize olan yakınlığıdır. Akdeniz'e olan kıyısı sayesinde tarih boyunca önemli bir deniz yolu üzerindeydi. Kilikya, doğu-batı yönünde geniş bir kara yoluna sahiptir ve bu yol, bölgeyi Orta Doğu ile Anadolu'nun iç bölgelerine bağlar. Toros Dağları, Kilikya'nın kuzey sınırını oluşturur. Bu dağlar, bölgenin iç kısımlarını Akdeniz'in kıyılarına oranla daha izole hale getirirken aynı zamanda bölgeyi daha savunulabilir kılmıştır. Ancak dağların güney eteklerinde yer alan düz araziler, tarıma elverişlidir ve bölgenin ekonomik olarak gelişmesine olanak tanımıştır. Bölgenin kıyı boyunca çeşitli limanlar bulunur. Bunlar arasında Adana il sınırlarında yer alan Mersin, Kilikya'nın en önemli ve gelişmiş liman şehirlerinden biridir. Ayrıca, Tarsus ve Antiochia (Antakya) gibi önemli şehirler de Kilikya'nın sahilinde yer alır. Kilikya'nın doğusunda, bölgeyi batıya bağlayan stratejik geçitler bulunur. Bu geçitler, Bizans, Araplar ve diğer bölgeye hükmeden imparatorluklar için büyük bir askerî önem taşır. Toros dağlarındaki bu geçitler, savunma açısından avantaj sağlarken, aynı zamanda Kilikya'yı iç bölgelere bağlayan kara yollarının kontrolünü de önemli kılmaktadır; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960, s. 313, 317, 319, 333, 334.

veya Curâcime olarak da adlandırılmıştır. Yerel Suriyeli halk ise onları “Gargoumaye” olarak tanımlamış; bu tabir yer yer “utanmazlar” ya da “arsızlar” anlamında hakaretamiz bir nitelik taşımıştır. Bu farklı adlandırmalar, Merdailer’in bölgedeki karmaşık siyasal ve etnik yapılar içinde çok yönlü bir kimliğe sahip olduklarını ortaya koyar⁵.

Merdailer’in Bizans hizmetindeki rolleri özellikle VII. yüzyılda, İmparator Herakleios (610-641) döneminde belirgin hale gelmiştir. Sâsânîlerle yapılan savaşlar sırasında ve sonrasında Anadolu’nun güneyinde İslâm ordularının ilerleyişine karşı koymak üzere oluşturulan sınır hattının savunulmasında önemli katkılar sunmuşlardır. Bizans kaynakları, onların bu katkılarını “pirinçten duvar” benzetmesiyle nitelemişlerdir. Merdailer aynı zamanda göçebe-savaşçı karakterleriyle dikkat çeker; geçim kaynaklarının önemli bir kısmı yağma faaliyetleri ve askerî hizmetlerden elde ettikleri gelirlerden oluşmuştur. Nitekim zaman zaman Müslümanlarla iş birliği yaparak onların akınlarına katıldıkları bilinmektedir. Bu akınlar sırasında ganimetten pay aldıkları da çeşitli Arap kroniklerinde kayıtlıdır⁶.

Siyasî olarak Merdailer’in idaresi, Antakya (Antiochia) bölgesinin patrikliği ve valiliği ile koordineli şekilde yürütülmekteydi. Bu durum onların Bizans’a tamamen bağımlı olmadıklarını ancak kontrol altında tutulan yarı özerk bir askerî grup olarak faaliyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Merdailer’in konumu, Geç Antikçağ ve Erken Ortaçağ’da Bizans-İslâm sınırlarının sosyal, dinî ve askerî geçişkenliği açısından dikkate değer bir örnek sunmaktadır⁷.

2. Literatür

Merdailer üzerine yapılan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, bu topluluk özellikle Bizans’ın sınır politikaları, Arap fetihleri ve askerî sınır organizasyonları çerçevesinde ele alınmıştır. Döneme ait Arapça kaynaklar arasında Belâzürî, Taberî, İbnü’l-Esîr, İbn Kesîr ve İbn Abdilhakem gibi müelliflerin eserlerinde Merdailer’e dair çeşitli atıflar yer almaktadır. Bizans kaynakları açısından ise Theophanes, Nicephoros, Michael the Great ve *Chronicle of Alfonso* gibi kronikler önemli veriler sunmaktadır. Modern literatürde Claude Cahen ve Hugh Kennedy, Merdailer’in Bizans’ın doğu sınır savunma stratejilerindeki işlevine dikkat çekerken, Walter Kaegi bu topluluğun Herakleios sonrası dönemde sınırların yeniden inşasında üstlendikleri rolleri vurgulamaktadır⁸.

5 Belâzürî, s.185; Theophanes, s. 363; Matti Moosa, “The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and Al-Jarājima”, *Speculum*, 44/4, Oct., 1969, s. 597-608; Theodore Noeldeke, “Zur Geschichte der Araber im 1. Jahrh. D. H. Aus Syrischen Quellen,” *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, 1875, s. 82; Mustafa Fayda, “Cerâcime”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VII, İstanbul, 1993, s. 389-390; Paul A. Hollingsworth, “Mardaites”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3, ed. Alexander Kazhdan (Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 1297.

6 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 363; Noeldeke, “Zur Geschichte der Araber im 1. Jahrh. D. H. Aus Syrischen Quellen,” s. 82; Fayda, “Cerâcime”, s. 389-390; Lammens, “Merdeîler,” s. 757-759.

7 Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, s.185; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 363; Ernst Honigmann, *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, s. 38; Ahrweiler, *Byzance et la mer, La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance*, s. 44.

8 Konuyla ilgili yazılan araştırma kaynakların bir kısmı şöyledir; Eduard Sachau, “Zur historischen Geographie von Nordsyrien”, *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1892, s. 313-38, here 320-5; Chrats M. Mpartikian, “Hē lysē tou ainigmatos tōn Mardaitōn”, *Byzantion: Aphierōma ston* ed. Andrea N. Strato in Nia A. Stratos, Athens: no pub., 1986, s. 17-39; Andreas Kaplony, *Konstantinopel und Damaskus: Gesandtschaften und Verträge zwischen Kaisern und Kalifen, 639-750*, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1996, 77-136; James Howard-Johnston, “The Mardaites”, *Arab-Byzantine Coins and History: Papers Presented at the 13th Seventh Century Syrian*

Ancak tüm bu çalışmalarda Merdailer genellikle tali bir unsur olarak değerlendirilmiş, sistematik ve bütüncül bir analizden uzak kalınmıştır. Bu çalışma, söz konusu literatürdeki bu boşluğu gidermeyi ve Merdailer'in Bizans-İslâm sınır ilişkilerindeki yerini daha net bir çerçevede ortaya koymayı amaçlamaktadır.

3. Yöntem/Methods

Bu çalışmada tarihsel analiz yöntemi temel alınarak birincil ve ikincil kaynaklar karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir. Bizans ve Arap kronikleri, hagiografik metinler, coğrafi kayıtlar ve modern araştırmalar dikkate alınmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde kronolojik sıralama, tematik analiz ve karşılaştırmalı tarihsel çözümleme yöntemleri birlikte kullanılmıştır.

4. Tartışma/Discussion

Merdailer'in tarihsel konumu Bizans ya da İslâm kaynaklı siyasî ve askerî olaylar bağlamında değil, sınır topluluklarının değişen kimlikleri ve esnek pozisyonları açısından da değerlendirilmelidir. Bu topluluk, özellikle 7. yüzyıl ortalarından itibaren Bizans'ın doğu sınırlarını yeniden şekillendirme çabası kapsamında stratejik bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta Bizans'a bağlı bir grup olarak tanımlanabilecek topluluk, Monofizit ya da Monotelit Hristiyan inançlarına mensup olmaları sayesinde Bizans merkezî idaresiyle çelişen bir dinî kimliğe de sahipti. Bu durum onları bir yandan imparatorluk içindeki farklı mezhepler arası gerilimlerin taşıyıcısı haline getirirken, diğer yandan Müslümanlarla kurdukları ilişkilerde bir tür dinî esneklik ve pragmatizm sergilemelerine de imkân sağlamıştır. Merdailer'in Müslümanlarla yaptıkları antlaşmalar, onların askerî, diplomatik aktörler olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bu bağlamda Merdailer, Geç Antikçağ'dan Erken Ortaçağ'a geçiş sürecinde, siyasî otoritelerin sınır bölgelerindeki topluluklar üzerindeki kontrolünün kısıtlı olduğu bir dönemin karakteristik bir örneğidir.

Çalışmada, Merdailer'in kimliklerinin sabit değil; konjonktürel olarak şekillenen, çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu vurgulanmakta ve bu çerçevede sınır topluluklarının Bizans ve İslâm dünyası arasındaki geçiş alanlarında nasıl işlev gördüğü tartışılmaktadır.

5. Bizans-Müslüman İlişkileri Bağlamında Merdailer

5.1. ve Antiochia/Antakya Çevresindeki Gelişmeler

Antiochia, Bizans İmparatorluğu'nun stratejik ve kültürel açıdan en önemli şehirlerinden biridir. Aynı zamanda Hristiyanlık tarihi açısından da büyük bir öneme sahiptir. Antiochia, Kudüs'e yakınlığı ve büyük bir yerleşim merkezi olması nedeniyle erken dönem Hristiyan toplulukları için önemli bir merkez hâline gelmişti. Şehrin coğrafi avantajları, Havârilere için bir toplanma ve hareket noktası olmasını sağlamıştı. Özellikle Hz. İsa'nın havarilerinden Pavlus ve Barnabas gibi din adamlarının Hristiyanlığı Anadolu ve Yunanistan'a yaymak için gerçekleştirdiği misyonerlik faaliyetlerinde Antiochia, kilit bir rol oynamıştı. Havârilere, seyahatlerini tamamladıktan sonra Antiochia'ya dönerek burada yeni Hristiyan topluluklarının temellerini atmışlardı. Şehir Roma döneminden itibaren Anadolu, Levant ve Mezopotamya'yı birbirine bağlayan ticaret yollarının kesişim noktasında yer almış bu nedenle hem siyasî hem de ekonomik açıdan önem kazanmıştı. Bu

Numismatic Round Table Held at Corpus Christi, ed. Tony Goodwin, College Oxford on 11th and 12th September 2011, London, Archetype Publications, 2012, s. 27–38; Miloš Cvetković, 'The Settlement of the Mardaites and their Military-Administrative Position in the Themata of the West: A Chronology', *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 54, 2017, s. 65–85.

özelliklerinin yanı sıra şehir, Sâsânî seferleri sırasında Bizans'ın doğu sınırında önemli bir askerî üs olarak kullanılmış ve bölgedeki savunma hatlarının kritik bir parçasını oluşturmuştu. Antiochia, sadece bir dinî merkez olarak değil, aynı zamanda Bizans-Sâsânî çatışmalarında stratejik bir askerî üs olarak da önem taşımıştır. Sâsânî İmparatorluğu'nun seferleri sırasında defalarca kuşatma altında kalan şehir, Bizans'ın bölgedeki hâkimiyetini sürdürme çabası doğrultusunda birçok kez yeniden inşa edilmiştir⁹.

Haleb, 16/637 tarihinde ile yapılan anlaşmayla Müslüman Hâkimiyetine girdi. Haleb'in alınmasının ardından Ebû Ubeyde b. Cerrâh liderliğindeki İslâm ordusu, Bizans'ın önemli bir savunma merkezi olan Antiochia'ya yöneldi. Antiochia'ya giden güzergâhta İslâm ordusu, Bizans'ın savunma birlikleriyle karşı karşıya geldi. Ancak meydana gelen çatışmada Bizans kuvvetleri ağır bir yenilgi aldı ve bir kısım asker kaçarak Antiochia'ya sığındı. Kaçan askerlerin ardından Antiochia ulaşan Müslümanlar, hiç vakit kaybetmeden şehri kuşatma altına aldılar. Şehir surları, kaçan askerlerin de desteğiyle İslâm ordusuna karşı bir süre direnebildi. Ancak Müslümanların askerî baskıyı arttırmaları ve diplomatik yöntemleri etkin bir şekilde kullanmaları şehrin sakinlerini ve Bizans askerlerini teslim olmaya zorladı. Antiochia Müslümanların eline geçtikten sonra Ebû Ubeyde b. Cerrâh anlaşma yoluyla şehrin ele geçirilmesi için yerel liderlerle müzakerelere girişti. Yapılan anlaşmaya göre şehir halkının can ve mal güvenliği garanti altına alındı, ibadet özgürlükleri korundu ve ağır vergi yükümlülükleri kaldırdı. Şehrin teslim olmasıyla Antiochia, tüm ilçe ve köyleri ile birlikte Müslümanların kontrolüne geçti¹⁰.

İslâm fetihlerinin erken döneminde Suriye Bölgesi, Bizans İmparatorluğu'nun elindeki en önemli eyaletlerden biri konumundaydı. Stratejik ve kültürel açıdan büyük öneme sahip olan Antiochia ticaret yollarının kavşağında bulunması ve bölgedeki Hristiyan nüfusun yoğunluğu nedeniyle Bizans açısından kritik bir savunma noktasıydı. Müslüman orduların bölgeye yönelmesiyle birlikte şehirler ve kırsal alanlardaki topluluklar siyasî, askerî dönüşümden etkilenmeye başladı. Bu bağlamda Merdailer, özellikle el-Lükâm (Amanos) Dağları'nın eteklerinde yaşayan ve yarı bağımsız konumda bulunan bir topluluk olarak dikkat çekmiştir. Dağlık coğrafyada varlıklarını sürdüren grup Bizans-Müslüman güçlerle dönemsel ittifaklar kurarak bölgedeki dengeler üzerinde etkili olmuştur¹¹.

9 Agapius, *Kitab al-'Unvan, histoire universelle écrite par Agapius (Mahboub) de Menbidj*, ed. and trans. A.A. Vasiliev, Paris: Firmin-Didot Publ. (PO 8.3), 1912, s. 125-126; Everett Ferguson, *Church History: From Christ to the Pre-Reformation*, Grand Rapids: Zondervan, 2003, s. 215-216; Halil Sahillioğlu, "Antakya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, III, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 229.

10 *Ya'kûbî, Târihu'l-Ya'kûbî*, Neşr. Muhammed Sâdık Bahrülulûm, Necef, 1964, s. 213; Sebeos, *History*, (Trans. Robert Bedrosian), C. II, New York, 1985, s. 30; Halife b. Hayyât (ö. 240/854-855), *Târihu Halife b. Hayyat (Halife b. Hayyat Tarihi)*, çev. Abdülhalik Bakır, Ankara: 2001, s. 166; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 637-637; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't Tarih*, C. III, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1985, s. 454; Hugh Kennedy, *Hugh Kennedy, The Great Arab Conquests, United States of America*, 2007, s. 58; Judith Herrin, *Bizans*, çev. Uygur Koca Başoğlu, İstanbul: 2020, s. 136; Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, Princeton, New Jersey:1981, s. 224-225; Burcu Karakuş, *Herakleios Hanedanlığı Dönemi'nde Bizans-Müslüman İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van Yü Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2025, s.153.

11 Belâzürî, *Fütûh'l-Büldân*, s.185; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 363; Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 38; *Theophilus of Edessa's Chronicle and the Circulation of Historical Knowledge in Late Antiquity and Early Islam*, trans. with an introduction and notes by Robert G. Hoyland Liverpool, Liverpool University Press, 2011, s. 169-70, 180-2, 186; A. Asa Eger, *The Islamic-Byzantine*

Ebû Ubeyde b. Cerrâh komutasındaki İslâm ordusu, Antakya'yı (Antiochia) ilk kez ele geçirdiğinde, bölgede yaşayan Merdailer şehirden ayrılmadılar. Ancak can güvenliklerinden endişe ettikleri için Bizanslılara sığınmayı tercih ettiler. Kısa bir süre sonra ise Antakya halkı, Müslümanlarla daha önce yapmış oldukları antlaşmayı bozunca, Ebû Ubeyde bölgeye ikinci kez ordu sevk etti. Bu harekât sonucunda şehir yeniden İslâm ordusunun kontrolüne girdi ve Habîb b. Mesleme el-Fihri Antakya valiliğine atandı. Habîb'in valilik görevine başlamasının ardından attığı ilk adımlardan biri, bölgede yaşayan Merdaileri denetim altına almak oldu. Ancak Merdailer, doğrudan bir çatışmaya girmekten kaçınarak diplomatik bir yaklaşım benimsediler. Habîb b. Mesleme'ye elçiler göndererek eman talebinde bulundular ve onunla bir antlaşma yaptılar. Bu antlaşma doğrultusunda Merdailer, Müslümanların el-Lükâm Dağı çevresindeki gözcülük faaliyetlerini üstlenecek, askerî operasyonlarda yardımcı roller üstleneceklerdi. Buna karşılık, cizye vergisinden muaf tutulacak ve İslâm ordularıyla birlikte sefere çıktıklarında ganimetlerden pay alacaklardı. Böylece Merdailer, Müslümanlarla iş birliği temelinde yeniden konumlanarak bölgedeki varlıklarını sürdürmeyi başardılar¹².

Antiochia'nın Müslümanların kontrolüne geçmesi, Suriye'nin kuzeyindeki diğer Bizans kentlerinde ciddi bir psikolojik etki yarattı. İyâz b. Ganm gibi komutanlar, yapılan stratejik kazanımı takip eden dönemde bölgedeki diğer yerleşimlere yöneldiler. Bu bağlamda Menbic (Hierapolis) gibi kentler, İslâm ordularının ilerleyişi karşısında direniş göstermeksizin teslim olmayı tercih ettiler. 16/637 yılında Menbic halkı, İyâz b. Ganm komutasındaki Müslüman ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alınca savaşırsız bir teslimiyet yoluna gitti. Kent halkı eman dileyerek Müslümanlarla bir anlaşma yaptı ve böylece şehir, herhangi bir çatışma yaşanmadan İslâm hâkimiyetine girdi. Bu gelişmeyle Halife Ömer, Muâviye'yi Suriye cephesindeki orduların başkomutanı olarak görevlendirdi¹³.

5.2. Bizans'ın Merdailer Üzerinden Sınır Hâkimiyeti: Lübnan Dağlarına Yönelik Seferin Arka Planı

Muâviye b. Ebû Süfyân, uzun uğraşlardan sonra Emevî Devleti'ni 41/661 tarihinde kurmayı başarmıştı. Muâviye'nin yönetimi altında Emevîler, çok geçmeden batıya doğru genişleme hareketlerine başlamışlardı. 42/662-663 yıllarında Anadolu topraklarına yönelik ilk büyük akınlarda, Emevî ordusunun önemli komutanlarından biri olan Abdurrahman b. Halid b. Velid, 42-43/664 yıllarında Kolonia (günümüz Aksaray) şehrine kadar ilerlemiş ve burada kışlamıştı. Müslümanların Kolonia'ya kadar ilerlemesi Bizans'ın savunma güçlerinin zayıflamış olmasından kaynaklanmaktaydı. II. Konstans'ın *Anatolikon Themasi*'na ait askerlerinin önemli bir kısmını batıya sevk etmesi Emevîlerin Anadolu'daki ilerleyişini kolaylaştırmış ve Abdurrahman'ın bu kadar rahat bir şekilde bölgeye girmesini sağlamıştı. Kolonia'da kışlayan Abdurrahman, Karalis Gölü (Beyşehir Gölü) içerisindeki Mada Adası'na başarısız hücumlar yapmıştı. Ancak başarısızlıklar

Frontier: Interaction and Exchange among Muslim and Christian Communities, London, I. B. Tauris, 2015, s. 295–300.

12 Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s.185-186; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 363-364; Ernst Honigsmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 38-40; Warren Treadgold, *Byzantium and its Army (284-1081)*, s.72.

13 Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, (çev. Hakkı Dursun Yıldız) İstanbul, 2009, s. 46; Fred M. Donner, *The Early Islamic Conquests*, Princeton: Princeton University Press, 1981, s. 23; Kennedy, *The Great Arab Conquests*, s. 75. Michael Lecker, "Land Tenure in Early Islamic Syria," *The Byzantine and Early Islamic Near East*, ed. Averil Cameron and Lawrence I. Conrad, Princeton: Darwin Press, 1995, s. 315.

onun Anadolu'daki harekâtını durdurmamış, aksine bölgedeki diğer yerleşim yerlerine yönelmişti. Abdurrahman b. Halid, 46/665 yılında Pergamum (Bergama) ve Smyrna'ya (İzmir) saldırarak şehirlerdeki Bizans varlığını tehdit etmeye başladı. Aynı yıl, Pessinus'u¹⁴ (Pessinus, eski Galatya'da bulunan, bugünkü Polatlı ilçesine yakın) ele geçirdi. Bu dönemde Anadolu'ya iskân edilen Slavlar, Emevî ordusuyla iş birliği yaparak Abdurrahman'a katılmışlardı. 46-47/666-668 yılları arasında, Emevî komutanları Malik b. Hübeyre ve Busr b. Ebî Ertat, Anadolu topraklarına yönelik yeni akınlar gerçekleştirdi. Yaptıkları akınlar, Emevîlerin Anadolu'daki stratejik hedeflerini pekiştirmek amacıyla sürdürdükleri bir dizi askerî harekâtın parçasıydı. Emevî akınları, Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki savunma gücünü zorlamış ve imparatorluk için ciddi bir tehdit oluşturmuştu¹⁵.

Anadolu topraklarına yapılan akınlardan sonra Müslümanlar, asıl hedefleri olan Konstantinopolis'e askerî harekâta başladılar. Konstantinopolis'e ilk saldırılar 49/668-669 yılında meydana geldi. Ancak Bizans kaynaklarından öğrendiğimiz kadarıyla bu ilk Konstantinopolis seferi *Armenia Themasi*'nin Kumandanı Saborius'un isyanı sebebiyle 48/668'de başladı. Kumandan Saborius, II. Konstans (641-652) idaresine karşı 47/667-668 de isyan etti. Bizans'a karşı müttefik arayışında olan Saborius, Muâviye'ye Sergius adında birini elçi olarak gönderdi. O sırada babası II. Konstans'a vekâleten Konstantinopolis'te hüküm süren IV. Konstantinos da (652-685) aynı günlerde mabeyincisi Andreas'ı asî Sabarius'a yardım etmemesi için birtakım hediyelerle birlikte Muaviye'ye göndermişti. Muâviye ilk olarak Sergius ile görüştü. Andreas huzura kabul edildiğinde, Sergius onun önünde ayağa kalktı. Daha önce Bizans ordusunda görev yapmış olan Sergius, eski konumunun etkisiyle Andreas'a saygı göstermişti. Ancak Muâviye, Sergius'un bu davranışını eleştirince, Sergius ertesi gün tavrını değiştirmek zorunda kaldı. Andreas, Sergius'un kendisine saygı göstermemeye başladığını fark edince, aralarında bir tartışma çıktı. Tartışma sırasında Sergius, Andreas'ın hadım olduğunu vurgulayarak onu bir kadından farksız ve saygıya layık olmayan biri olarak niteledi. Bunun üzerine Andreas, Sergius'u hayalarını sökmekle tehdit etti. Muâviye ise bu tartışmaya müdahil olmayarak, her iki taraftan da vergi talebinde bulundu. O, çıkarlarına uygun olarak en fazla vergiyi teklif eden tarafla anlaşma yapmayı planlıyordu. Muâviye'nin bu tavrı üzerine, şimdilik yapılacak bir şey olmadığını anlayan Andreas, Arabissos Geçidi'nden (Afşin/Maraş) geçerek Hexapolis Yolu üzerinden (Malatya'nın batısında bir bölge) Bizans topraklarına geri döndü. Dönüş yolunda, sınırda bekleyen askerlere Sergius'un görüldüğü yerde yakalanarak kendisine getirilmesini emretti. Sergius, askerler tarafından yolda pusuya düşürülerek yakalandı ve Andreas'a teslim edildi. Andreas, Sergius'u haça gerdirerek idam ettirdi¹⁶.

14 Sivrihisar'ın 12 mil güneyindeki Balahisar'dır; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 313.

15 Taberî, *Târihu't-Taberî*, C.V, çev. Cemalettin Saylık, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022, 162; Nikephoros, *Short History*, çev. Cyril Mango, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1990, 65; John of Nikiu, *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, çev. R. H. Charles, London: Oxford University Press, 1916, s. 75; Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul: 1990, s.77-78; Birsal Küçüksipahioğlu, "Emevîler'in İstanbul Kuşatmaları Esnasında Bizans İmparatorluğu'nun Durumu," *Beşinci Uluslararası Orta Doğu Semineri*, (Şam 2-4 Kasım 2010), s. 82.

16 Nicephoros, *Short History*, s. 66-67; Agapius, *Kitab al-'Unvan*, 1234; Haldon, *Byzantium at War: The Early Medieval Period*, s. 56-59; Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, s. 405-410; Henri Lammens, *Etudes sur le regne du calife omayyade Mo'awiyaler*, Paris, Paul Geuthner, 1908, s. 14-22; Anthony Kaldellis, *The Byzantine Republic: People and Power in New Rome*, Harvard University Press, 2015, s. 175-180; Jonathan, Shepard, *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492*, Cambridge University Press, 2008, s. 89-92; Andreas ve Sergius'un arasında geçen konuşma ve meydana

Saborius, Andreas'ın ölüm haberini alır almaz Hadrinapolis'e (Karabük-Eskipazar civarı) kadar ilerledi. Anadolu topraklarında ilerlerken Muâviye'den de destek talep etti. Yardım isteğini geri çevirmeyen Muâviye, Fadale b. Ubeydullah ile Müslüman birliklerini gönderdi. IV. Konstantinos da Saborius'un isyanını bastırmak üzere Nikephoros kumandasında bir ordu gönderdi. Ancak Saborius, Hadrianapolis'te atının sakatlanması sebebiyle düşüp öldü ve böylece adamları tekrar Bizans idaresine geçti. Bu arada Fadâle, Hexapolis'e¹⁷ kadar gitti ve buradayken Saborius'un ölümü haberini alınca sefere devam etmek için Muâviye'den izin istedi. Muâviye, Fadâle'nin isteğini olumlu karşıladı ayrıca oğlu Yezid kumandasında ona yardımcı kuvvet gönderdi¹⁸.

Fadâle, 47/667-668 yılının yaz aylarında Hexapolis'in batısından başlayarak Halife Muâviye'den aldığı yardım ve destekle Konstantinopolis'e kadar ulaştı. O yıl kışı Kyzikos'da (Kapıdağ Yarımadası) geçirdi. Muâviye, 49/669 yılının ilk aylarında ordusunu Süfyân b. Avf ve daha sonra Yezid b. Muâviye'nin komutasında Anadolu'ya gönderdi. Bu kuşatmaya, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Avf b. Mâlik el-Escaî, Mahmud b. Rebî ve Ebu Eyyub el-Ensârî gibi ashabın önde gelen isimleri de katıldı. Ayrıca Yezid b. Şecere komutasında bir donanma da bu sefer için gönderildi. Kuşatma erzakın tükenmesi, orduda açlığın baş göstermesi ve salgın hastalıklar gibi sebeplerle 49-50/670 yılı sonbaharında sona erdi. Surlar önünde yapılan çatışmalar netice vermediği gibi Haliç'in girişinin kalın zincirlerle kapatılmış olması Müslümanların şehri ele geçirmelerine engel oldu. Müslümanların alışık olmadığı sert geçen kış şartları ve kuşatmanın uzamasına bağlı olarak ordu içinde çiçek, humma gibi hastalıkların yayılması ve yaşanan erzak sıkıntısı Konstantinopolis'in savunmasında Bizans'a yardımcı oldu. İlk girişim başarıya ulaşmamış olsa da başkentlerinin sürekli olarak baskı altında tutulduğunu bilen Bizanslılar, surlarını tahkim ve tamir ettikleri Konstantinopolis'i daha iyi savunabilmek için birtakım idari ve askerî tedbirler aldılar ve IV. yüzyıldan beri bilinen "Grejuva Ateşi'nin"¹⁹ kullanılabileceği iki

gelen olaylar ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, C. I, (Süryanice'den İngilizce'ye çev. E. A. Wallis Budge, İngilizce'den Türkçe'ye çev. Ö. Rıza Doğrul, Ankara: TTK Yay., 1999, s. 183-184.

- 17 Dor Hexapolis'i olarak da bilinen bölge; Rodos Adası'ndan Lindos, Ialysos ve Kamiros ile Kos (İstanköy), Anadolu'dan Halikarnassos (Bodrum) ve Knidos'u (Tekir Köyü) oluşturan kent birliğidir; Strabon, *Geographika*, Antik Anadolu Coğrafyası: Kitap XII-XIII, çev. Adnan Pekman, 2000, 191, 221, 222, 223, 226, 227, 229, 230.
- 18 *A Chronology of the Byzantine Empire*, Ed. Timothy Venning New York, 2006, s. 164; Fedale b. Ubeyd'in Anadolu içlerinde ilerlerken Saborios'un ölümünü öğrenmesi ancak geri dönmeyerek yoluna devam edip Konstantinopolis'i kuşatmak gayesiyle Kadıköy'e kadar gelmesi büyük bir ihtimalle İmparator Konstans'ın Syrakuza'da bir suikast sonucu 668 yılı Temmuz veya Eylül ayında öldürülmesinden sonra tekabül etmiştir; Michael the Great, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, çev. Robert Bedrosian, New Jersey: 2013, s.132; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 485; Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, C. I, s. 183-184; Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*, İstanbul: TTK Yay. 2000, s. 70; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara: TTK. Yay., 1999, s. 14; Andreas N. Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, C. III, çev. Harry T. Hionides, Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1972, s. 236; E. W. Brooks, "The Successors of Heraclius to 717," *The Cambridge Medieval History*, C. 4, ed. J. B. Bury, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, s. 396-397; Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 80-81; Şahin Uçar, "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, 2/1, Aralık, 1986, s. 67-68.
- 19 Michael the Great, *The Chronicle of Michael*, s. 144-145; M.S. 6165 tarihi kronolojik açıdan genel bir belirleme olup Theophanes'in Bizans donanmasının sifon taşıyan dromonlara sahip olduğunu A.M. 6164 yılına atfederek aktarması, Yunan Ateşi'nin geliştirilmesini Kallinikos'a atfetmesiyle çelişmemektedir. Theophanes, söz konusu silahtan "deniz ateşi" (*pyr thalassion*) veya "ıslak ateş" (*pyr hygron*) şeklinde

katlı büyük savaş gemileri hazırladılar²⁰. Müslümanlar ise 49-50/670'te ele geçirdikleri Kyzikos'u (Erdek Yarımadası), Konstantinopolis'e yönelik seferler için üs hâline getirdiler. Smyrna'nın 51-53/672'de ele geçirilmesiyle 53-54/673 yılında yeniden hâkim olunan Rodos, Bizans'a karşı yaptıkları mücadelelerde üs hâline getirildi²¹.

Müslümanlar Konstantinopolis'e yönelik tehditleri arttırarak ele geçirdikleri Kos ile Sakız adalarını tahkim ettiler. 54-55/674 yılı ilkbaharında, daha önce hazırlanıp Akka'da bekletilen ve 1700 parçadan oluşan İslâm donanması, Hellespont'u (Çanakkale Boğazı) geçerek Haliç yakınlarında demirledi ve karaya asker çıkarılmasıyla ikinci Konstantinopolis kuşatması başladı. Bu kuşatmada Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî başkumandan, Abdullah b. Kays el-Hârisî donanma komutanı, Cünâde b. Ebu Ümeyye donanma komutan yardımcısı idi. Yezid b. Şecere er-Rahâvî de Şam birliklerinin komutanlığını üstlenmişti. İslâm ordusu, surlar önünde savaşanlar, onları silah ve teçhizat yönünden destekleyip ihtiyat kuvveti olarak en geride kalacak olanlar ve gerektiğinde savaşa müdahil olacaklar olmak üzere üç gruba ayrılmıştı. 54-55/674'te karadan ve denizden başlayan Konstantinopolis kuşatması 58-59/678 yılına kadar durmaksızın sürdü. Bizans İmparatorluğu, 58-59/678 yılında gerçekleştirdiği denizden yapılan Grejuva (veya Rum Ateşi) saldırısı ile Müslümanların deniz yoluyla yapmayı planladıkları seferlerin önünü kesti. Bu stratejik saldırı, Bizans'ın askeri teknolojisi ve deniz gücü açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmekte olup aynı zamanda Bizans'ın Orta Doğu'daki İslam İmparatorluğu'nun genişlemesine karşı koyma çabalarının bir parçasıydı. Rum Ateşi, Bizans donanmasının en etkili silahlarından biri olarak, özellikle Müslüman donanması üzerinde yıkıcı bir etki yaratmış ve İslâm donanmasının deniz yoluyla Bizans topraklarına yapacakları saldırıları önemli ölçüde engellemişti. Bizans donanması, ilk olarak Haliç'te gemilerini toplayıp bunların burun kısmına sifonlar yerleştirdiler. Bu sifonlardan Grejuva Ateşi püskürtülecekti. Grek Ateşini oluşturan karışım içinde, sülfür, zift, kalsiyum oksit hatta biraz da Karadeniz üzerinden Armenia ve Kafkaslardan getirilen ve toprak yüzeyinde çözelti halinde bugün dahi bulunabilen ham petrol bulunmaktaydı. İçeriği tam olarak bilinmese de Grejuva Ateşi oldukça yanıcı bir sıvıydı ve hava geçirmez bronz bir kapta ısıtıldığında bir sifon vasıtasıyla bu yanıcı madde bir düşman gemisine püskürtülmekteydi. Sıvı,

bahsetmiş ve Kallinikos'un bu silahı hazırladığını ya da işlediğini (*kataskeuusas*) ifade etmiştir. On ikinci yüzyılın ortalarında yazan George Kedrenos ise Kallinikos'un menşei Suriye yerine Mısır'daki Heliopolis kenti olarak göstermekte ve onun, kendi döneminde hâlen yakıt üretimiyle uğraşan "Lampros" (Parlaklık) ailesinin soyundan geldiğini belirtmektedir. "Parlak" anlamına gelen bu ifade, Yunan Ateşi için yaygın şekilde kullanılan sıfatlardan biri olmuştur. Ancak Kedrenos'un aktardığı bu rivayeti destekleyen herhangi bir tarihsel kanıt bulunmamaktadır. Ayrıca bu tür bir yakıtın formülünün altı yüzyıl boyunca belirli ve gizemli bir aile tarafından nesilden nesile aktarılmış olması fikri tarihsel açıdan pek inandırıcı görünmemektedir. Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 354; George Kedrenos (Georgius Cedrenus), *Synopsis historion (Georgii Cedreni Compendium historiarum)*. çev. Guillelmus Xylander (Wilhelm Xylander), Paris: Ex Typographia Regia (Sébastien Cramoisy), 1647, s. 765; The Age of Ἀπομων, *The Byzantine Navy 500-1204*, Ed. John H. Pryor And Elizabeth M. Jeffreys, Boston, 2006, s. 608; Grejuva Ateşi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; John Haldon, "Greek Fire Revisited: Recent And Current Research", *Byzantine Style, Religion and Civilization*, Ed.Elizabeth Jeffreys, Cambridge, 2006, s. 91-99.

- 20 Marek Jankowiak, "The first Arab siege of Constantinople: The campaign of Yazid b. Mu'awiyah in 667-669" *Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları*, Ed. Murat Arslan, Turhan Kaçar, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2017, s. 203-210.
- 21 The Age Of Ἀπομων, *The Byzantine Navy 500-1204*, s. 26; Chronicle of Alfonso, Ed. Jose Escobar and Shelby Thacker, C.III, The University Press of Kentucky, 2014, s. 6-7, 72.

sifonun ucunu tutuşturmaktaydı ve bir kez alev aldığında onu söndürmek için gösterilen bütün çabalar sonuçsuz kalıyordu. Hatta deniz düzeyindeyken bile yanmaya devam etmekte ve birkaç dakika içinde düşman gemisini alevler içinde bir enkaza dönüştürmekteydi. Fiziksel manada verebileceği potansiyel tahrip bir yana Rum ateşi düşmanın cesaretini kıran bir psikolojik silahtı. Sifonun ağzından çıkarken gök gürültüsüne benzer bir ses çıkarmaktaydı ve genellikle, düşman gemi mürettebatının kapıldığı dehşeti daha da arttırmak için aslan ya da ejderha başı şeklinde tasarlanmış sifon başlıklar kullanılmaktaydı. Düşman gemileri Rum Ateşi'yle teçhiz bir Bizans gemisinde ejderha başını şöyle bir gördüğünde dâhi hemen kaçmakta, böylece Bizanslı askerlerini çok değerli silahı daha fazla kullanma zahmetinden kurtarmaktaydı. Bu dehşet verici silah ile deniz sularında bir gedik açmanın imkânsızlığı, Müslümanların geri çekilmesine sebep olurken şimdiye kadar rakipleri karşısında çok az başarı elde etmiş olan Bizans'ı sevince boğdu. Böylece başkent Konstantinopolis Müslüman kuşatmalarından, karadan müstahkem surlarının aşılama, denizden de İslâm donanmasının önemli bir kısmının Grejuva Ateşi'nin²² kullanılarak yakılması sonucunda kurtuldu²³.

58-59/678 yılında uğradıkları büyük başarısızlık nedeniyle Müslümanlar, Konstantinopolis kuşatmasını sona erdirerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Ancak bu yılın yaz aylarında, Cünâde b. Ebi Umeyye komutasında yeni bir deniz seferi başlatıldı. Seferin amacı, muhtemelen Konstantinopolis önlerindeki İslâm donanmasını takviye etmektir. Aynı zamanda, Malik b. Abdullah komutasındaki kara kuvvetleri de Anadolu içlerine doğru akınlar düzenlemeye devam ettiler²⁴.

Konstantinopolis önlerindeki deniz savaşları sırasında Müslümanların Rum ateşi karşısında muvaffak olmaları mümkün değildi. Savaşlar sırasında İslâm donanmasının önemli liderlerinden Yezîd b. Şecere hayatını kaybetti. Bu kayıp, Müslüman donanmasının moralini ve etkinliğini ciddi şekilde zedeledi. Deniz yoluyla geri çekilmek zorunda kalan İslâm donanması, dönüş yolunda büyük bir fırtınaya yakalanarak ciddi kayıplar verdi. Fırtına sırasında, Akdeniz sahillerindeki birçok gemi Sylleum'da (günümüzde Antalya il sınırlarında, Serik civarında yer alan bir

-
- 22 Müslümanların Bizans karşısında Grek Ateşi yüzünden başarısız olmaları uzun süredir galibiyetle neticelenen fetihleri gölgeledi ve Müslümanların prestijleri büyük ölçüde sarsıldı. Diğer taraftan imparatorluk elde ettiği bu zaferle mevcut durumunu kurtardı ve dünya nezdinde önemi arttı. Zira bu kuşatmadan sonra Avar hakanı ve Slav kabile reisleri Konstantinopolis'e elçi heyetleri yollayarak imparatorluktan barış ve dostluk isteğinde bulundu; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 493; Andre A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, C. I, çev. Arif Müfid Mansel, Ankara, 1943, s. 272-273; Küçüksipahioğlu, "Emeviler'in İstanbul Kuşatmaları", s. 82.
- 23 Georgii Monachi, *Chronicon*, C. II, Ed. Carols de Boor, Stuttgart, 1978, s. 727 ; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't Tarih*, C. III, s. 465-466; The Age of Δpomōn, *The Byzantine Navy 500-1204*, s. 26-27; Stephen Harris, *Empires and Colonies of the Ancient Mediterranean*, Princeton University Press, 2015, s. 88-89; Brooks, "The Successors of Herakleius", s. 397; Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 81; İsmail Yiğit, "Emeviler Zamanında Gerçekleştirilen İstanbul Seferleri", 2. *Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı*, 30-31 Mayıs, 1 Haziran, İstanbul, 1997, s. 51; Casim Avcı, "Müslüman Arapların İstanbul Seferleri", 2005-2006 *Fatih Sempozyumları I-II Tebliğler*, İstanbul, 2007, s.109. Theophanes Konstantinopolis muhasarası hakkında bilgi vermemektedir. Buna karşılık düşmanların seferden geri dönerken kısa bir zaman için Amorion'u aldıklarını yazmaktadır. Dikkati çeken bir hususta boğazı aşmak için mutlaka bir donanma gerekmesine rağmen böyle bir Arap donanmasından bahsedilmeyiştir. Seferin II. Konstans ile IV. Konstantinos arasındaki hükümet değişikliği döneminde meydana gelmiş olması Theophanes'e göre kesindir. Bu hicri 49 öncesine tekabül eder; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 493-494; Theophanes ve Nikephoros kuşatmayı Kyzikos'un fethiyle başlattıkları için 7 yıl olarak kabul ederler; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 494, Nikephoros, *Short History*, s. 85-87.
- 24 Haldon, *Byzantium at War*, s. 56-59; Treadgold, *A History of the Byzantine State*, s. 405-410.

bölge) kayalıklara çarparak parçalandı. Bu büyük felaketten sağ kurtulan birkaç gemi, Bizans donanmasının *Cibyrhaeotae Themasi*'na ait kuvvetleri tarafından hücumu uğradı. Sonuçta sadece birkaç Müslüman gemisi geri dönebildi ancak donanmanın büyük kısmı tamamen yok oldu²⁵.

Konstantinopolis kuşatması sürerken IV. Konstantinos 47/667-668 tarihinde Mardaileri, Müslümanların Bizans topraklarına yönelik istilalarını durdurmak için Lübnan'a bir sefer düzenlemekle görevlendirdi. Bu doğrultuda Merdailer, Kara Dağ (Amanos Dağı ya da Al-Lukam) ile Kudüs şehri arasındaki bölgeyi işgal etmiş ve Lübnan Dağları'nın kontrolünü ele geçirmişlerdi. Ayrıca Bizans donanması, Merdailerin ardından Sur ve Sayda (Lübnan şehirleri) kıyıları boyunca gemilerle Lübnan kıyılarına çıkarma yapmışlardı. Çok sayıda köle, esir ve yerli Hristiyan onlara katılmak için akın etti ve kısa sürede sayıları binlere ulaştı. Muâviye, Konstantinopolis seferinin başarısızlığı, Merdai halkının Lübnan ve çevresini işgali, İslâm dünyasında ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle İmparator IV. Konstantinos'tan barış talep etti. Barış görüşmelerini kabul eden IV. Konstantinos Patrici John Pitzigaudis ve elçi arkadaşlarını Muâviye'ye gönderdi. Patrici John, Müslümanlar tarafından iyi bir şekilde karşılandı, yapılan müzakereler sonucunda Bizans ve Emevîler arasında muhtemelen 677-679 yıllarında otuz yıllık bir ateşkes anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Muâviye, imparatora yıllık 216.000 dinar²⁶, 50 savaş esiri, 50 Arap atı vermeyi kabul etti²⁷.

- 25 Georgii Monachi, *Chronicon*, C. II, s. 428; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, 494; Nikephoros, *Short History*, s. 87; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 116; Robert Mantran, *İstanbul Tarihi*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2001, s. 66; İsmail, Yiğit, "Emevîler Zamanında Gerçekleşen İstanbul Seferleri", *Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı*, İstanbul, 1997, s. 53; Jankowiak, "The first Arab siege of Constantinople: The campaign of Yazid b. Mu'awiyah in 667-669" s. 215-228.
- 26 Nicephoros, dinar miktarını 3.000 olarak vermektedir; Nicephoros, *Short History*, s. 87.
- 27 Taberî, *Târihu't-Taberî*, C. V, s. 60; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 495; Nikephoros, *Short History*, s. 85; Porphyrogenitus, Constantinus Porphyrogenitus-Administrando Imperio, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, C. I, Trans. Romilly James Heald Jenkins, Washington, 1985, s. 86-87; *Michael the Great, The Chronicle of Michael*, s. 144-145; 'Umar 'Abd al-Salâm al-Tadmurî, *Lubnân min al-fath al-Islâmî hattâ suqû' al-dawla al-Umawiyya*, Tripoli, Jarrûs Briss, 1990, s. 100-4, 116-31, 137-8; Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, C. IV, s. 29; Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, s. 85; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, 71; Küçüksipahioğlu, "Emevîler'in İstanbul Kuşatmaları", s. 82; John Bagnell Bury, *A History of the Later Roman Empire (From to Arcadius to Irene)*, C. II, New York, 1889, s. 312-313; Muaviye döneminde 54/674 tarihine doğru Müslümanlar, Lykia'ya kadar bir deniz seferi düzenlediler ve orada karaya çıktılar. Burada onlarla savaşmaya gelen üç Rum komutan Müslümanlardan 30.000 kişiyi öldürdüler ve donanmalarını yaktılar. İslâm donanması yakılınca Boğaziçi ve Ege sularından çekildi. Ancak Müslümanlar, Anadolu topraklarına karşı seferler düzenlenmeye devam ettiler. Bu seferler, Halife Süleyman'ın dönemine kadar (715-717) pek önem taşımayan, ancak hemen her yaz düzenli olarak tertiplenen akınlar (Sâ'ife) şeklinde sürdü. Halife Süleyman, Hz. Peygamber'den gelen bir hadise dayanarak bir peygamberin adını taşıyan gelecekteki bir halifenin Konstantinopolis'i fethedeceğine inanmış ve bu halifenin kendisi olabileceğini düşünmüştü. Bu bağlamda, Emevî devrinin en önemli kuşatmalarından biri, Süleyman'ın kardeşi Mesleme bin Abdülmelik'in komutasında gerçekleştirilmişti (Ağustos 716-Eylül 717). Bu kuşatma, denizden ve karadan desteklenen bir harekât olmuştur. Mısır gemileri, kuşatma için gerekli petrol yağı ve özel malzemeleri temin ederek destek sağlamışlardı. Mesleme'nin muhafız kıtalarının başı Abdullah, bu savaşta özel bir başarı göstererek İslâm Kahramanı (el-Battâl) unvanını almıştı. Abdullah el-Battâl, 740 yılında girişilen başka bir seferde şehit düşmüştü. Abdullah el-Battâl daha sonra Türkler arasında Seyyid Gâzi veya Battal Gâzi adıyla anılarak Türklerin millî kahramanları arasında yer almıştı. Türbesi, Eskişehir yakınında (Orta Çağ'da Dorylaeum adıyla bilinen şehir), camisi ile birlikte inşa edilmiş bir Bektaşî tekkesinin içinde yer almaktadır. Abdullah el-Battâl, Ebâ Eyyûb el-Ensârî'den sonra "kiliselerinden birinde Hristiyanlar tarafından heykeli dikilmiş" diğer parlak ve şöhretli bir Müslüman olarak anılmaktadır. Nihayet Arapça ve Rumca'yı çok iyi bilen,

5.3. İmparator II. Justinianos ile Abdülmelik b. Mervan Arasında Yapılan Anlaşma ve Merdailer'in Bizans Sınır Savunmasından Tasfiyesi

685 yılında Mervân b. Abdülmelik'ten sonra Emevî tahtına oğlu Abdülmelik b. Mervân geçti. O, Emevî tahtına geçmiş olsa da Müslümanlar arasında süren iç mücadeleler hala devam etmekteydi. Ayrıca bu dönemde Suriye'de yaşanan veba ve kıtlık sebebiyle Emevîler sıkıntılı zamanlar geçiriyordu²⁸. Lübnan'da ise Mardailerin baskısı hala devam etmekteydi. İç ve dış problemlerle baş etmekte zorlanan Abdülmelik b. Mervân ilk olarak Bizans İmparatoru II. Justinianos'a (685-695/705-711) haber göndererek Mardaileri, Lübnan Dağı'ndan çıkarmasını ve Müslüman topraklarından uzak tutmasını talep etti. Abdülmelik, Muâviye zamanında talep edilen barışı isteyerek haraç olarak o dönemde onaylanan yıllık 365.000 solid, ödemeyi, 365 köle ve aynı şekilde 365 safkan at vermeyi taahhüt etti. Ancak II. Justinianos barış şartlarını kendisine göre uyarlayarak Merdailerin, Bizans Lübnan sınırlarından çıkarılıp Anadolu topraklarına getirilmesine karşılık babasına verilen haraca ek olarak her gün 1000 altın, bir at ve bir köle ödenmesini istedi. Yine o, Kıbrıs Adası'nın her iki taraf arasında yarı yarıya paylaşılması şartını da anlaşmaya dahil etti²⁹.

Anlaşmada, iki taraf arasında uzun süredir devam eden en büyük ihtilaf konularından biri olan Armenia'nın paylaşılmayacağı açık bir şekilde belirtildi. Buna rağmen Armenia'nın kaderinin bölgede görev yapan valiler aracılığıyla yürütülecek olası bir savaşın sonucuna göre belirleneceği

Suriye bölgesinden gelmiş, İsauria'lı İmparator Leo (717-741), Mesleme'ye üstün gelerek başkenti kurtarmıştı. Bu kuşatma ile ilgili olarak verilen tarihi bilgiler arasında, Haliç'e düşman gemilerinin girmesini önlemek amacıyla giriş kısmında ağaç dubalar üzerine gerilmiş zincire dair ilk malumatı görürüz. İçeriden meşhur Rum Ateşi ve dışarıdan Bulgarların hücumu, Müslümanlar arasında büyük zararlara sebep oldu. Yiyecek kıtlığı, salgın hastalıklar ve kış mevsiminin görülmedik derecede sert ve şiddetli geçmesinin bunda payı vardı. Fakat Mesleme Suriye'de halifenin vefat etmiş olmasına rağmen kuşatmayı devam ettirmekten vazgeçmedi. Ancak yeni Halife Ömer bin Abdülaziz'in (717-720) emrini dinlemek zorunda kaldı. Dönüş yolu üzerinde çıkan bir fırtına, Bizanslıların başlattığı işi tamamladı. 1800 parçadan oluşan İslâm donanmasından sadece beş tanesi Suriye sahillerindeki bir limana sığınıp canını kurtarabildi. İslâm donanması böylece yok olup gitti. Suriye kökenli olup Bizans'ta İsaurian Hanedanı'nın kurucusu Leo, daha önce putperest İran'dan Hristiyan âlemini kurtaran Herakleios gibi, Avrupa'yı Müslümanların istilasından kurtaran imparator olarak görüldü; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 493-496; Agapius, *Kitab al-'Unvan*, s. 492; Philip K. Hitti, *History of Syria*, C. II, London, 1957, s. 321-322.

28 Yeryüzünde öyle şiddetli bir kıtlık oldu ki, insanlar bütün murdar hayvanlar da dâhil olmak üzere hayvanları yediler. Suriye'nin her yerinde tahıl fiyatlarının fırladığı, buğdayın bir modius ile üç altın sikkeye satıldığı acımasız bir kıtlık vardı. İnsanlar mercimek, bezelye, arpa ve diğer tahıllardan yapılmış ekmek yediler; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 387; Agapius, *Kitab al-'Unvan*, s. 493-494; Michael the Great, *The Chronicle of Michael the Great*, s. 283.

29 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 495; Mesûdî, *Kitâbü't-Tenbih ve'l İşraf*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, 2018, s. 221; İbn Abdilhakem, *Futûhu Mısır ve Ahbâruhá (Mısır Tarihi)*, (çev. Abdülhalik Bakır, Aydın Çelik), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022, s. 159; Halife b. Hayyât, *Târihu Halife b. Hayyât*, s. 317; Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, C. I, s.187; Romilly James Heald Jenkins, "Cyprus between Byzantium and Islam, A.D. 688-665", *Studies Presented To David Moore Robinson on His 70th Birthday*, II, George E. Mylonas and Doris Raymond (Ed.), St. Louis, 1953, s. 1006-1014; Casim Avcı, *İslâm-Bizans*, s. 76; Theophanes bu anlaşmanın 686-687 yılı olayları içerisinde yapıldığını kaydetmektedir. Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 495-496; Belâzürî ve İbnü'l-Esir 70/689 yılında bu anlaşmanın olduğunu zikretmektedirler; Belâzürî, *Fütûh'l-Büldân*, 186; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't Tarih*, C. III, s. 37; Fatih Erkoçoglu, "Abdullah b. Abdülmelik b. Mervan, Hayatı ve Faaliyetleri", *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/1, 2009, s. 190.

ifade edildi. Söz konusu madde, taraflar arasında potansiyel bir güç mücadelesine zemin hazırlıyor ve bölgede istikrarın kırılgan olduğunu gösteriyordu. Anlaşma sürecinde Halife Abdülmelik, Bizans İmparatoru II. Justinianos'un taleplerini herhangi bir tereddüt göstermeksizin kabul etti. Nihayetinde, iki taraf arasında on yıl sürecek bir barış dönemi üzerinde uzlaşıya varıldı. Yapılan barış, yalnızca askerî çatışmaları sonlandırmakla kalmayıp diplomatik ilişkileri de pekiştirmeyi amaçlayan bir adımdı. Anlaşmanın resmîyet kazanması ve güvence altına alınması için Bizans İmparatoru II. Justinianos, üst düzey bir elçi olan Magistrianus³⁰ Pavlus'u Halife Abdülmelik'in huzuruna gönderdi. Pavlus, diplomatik nezaket kuralları çerçevesinde büyük bir saygı ile karşılandı. Halife Abdülmelik, elçiye onurlu bir biçimde davranılmasını emretti. Ayrıca Pavlus'a üzerinde uzlaşılan barış anlaşmasının bir kopyası teslim edildi³¹.

II. Justinianos, yapılan anlaşmanın şartlarına sadık kalarak Lübnan Dağı'nda yaşayan, sayıları kadın ve çocuklarla birlikte yaklaşık 12.000'e ulaşan Merdaileri bölgeden çıkardı³². İmparator, Merdaileri Bizans İmparatorluğu'nun askerî ve ekonomik ihtiyaçlarına uygun bir şekilde iskân ederek farklı bölgelere yerleştirdi. Bu kapsamda bir kısmı Anadolu'nun iç kesimlerine bir kısmı ise denizcilikle uğraşmaları amacıyla özellikle Antalya çevresi olmak üzere Anadolu sahil bölgelerine yerleştirildi. Merdailer yalnızca Anadolu ile sınırlı kalmadı. Peloponnes Yarımadası, Kepholonias Adası ve Epirus'taki Nikopolis Limanı gibi stratejik öneme sahip bölgelerde de iskân edildiler. Öte yandan tüm Merdailer Bizans topraklarına yerleştirilmedi. Bir kısmı Suriye'de kalmayı tercih etti ve zamanla Lübnan'ın kuzeyinde yaşayan Mârûnî³³ cemaatiyle kaynaştı. Bu süreç, bölgedeki etnik ve dinî yapının çeşitlenmesine katkı sağladı³⁴.

30 Magistrianus kelimesi, Latince agentes in rebus kelimesinin Yunanca karşılığıdır. Agentes in rebus, imparatorluk postasının sevkîyat taşıyıcıları ve müfettişleri olarak görev yapardı. Ayrıca diplomatik faaliyetler ve müzakereler için görevli bürokrat olarak da bilinirlerdi. Bu sivil hizmet birliğinin önde gelen üyelerinden bazıları imparatorluk sarayında idarî görevlerde bulunurdu. Agentes in rebus'lar kendilerini yerel mahkemelerin yetkisinin ötesine taşıyan yargısal ayrıcalıklara sahipti ve ayrıca hizmetleri karşılığında ücret talep etmelerine izin veriliyordu; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 496(dipnot), Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, C. V, s. 23.

31 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 496; Nikephoros, *Short History*, s. 37-38; Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, I, 187; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (ö. 774/1372), *Büyük İslâm Tarihi (El-Bidaye ve'n-Nihaye)*, C. IV, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000, s. 498; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 67; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. I, Ed. Hakkı Dursun Yıldız İstanbul, 1989, s. 373.

32 Constantine VII Porphyrogenitus, *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*, C. I, Ed., J. J. Reiskius Bonn, 1829, s. 654; Hitti, *History of Syria*, II, s. 448; Matti Moosa, "The Relation of the Maronites of Lebanon to the Mardaites and al-Jarijima", *Speculum*, 44, 1969, s. 597-608; Keiko Ohta, "The Expansion of the Muslims and Mountain Folk of Northern Syria: The Jarājima in the Umayyad Period", *Orient* 27, 1991, s.74-80.

33 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 506; Mârûnilik, mîlâdî 667 yılında bazı papaz ve bazı Asyalı Hristiyanların Hama'lı Yuhanna Mârûn'a tâbi olması sonucu ortaya çıkan bir mezheptir. Bu mezhep mensupları, Yuhanna Mârûn'un: "Mesîh iki tabiatlı olup tek iradelidir. Ancak bu iki tabiat bir cevher birleşmiştir" şeklindeki görüşünü benimsemişlerdir. Marûniler, başlangıçta ayin dili olarak Süryânîce'nin Ârâmîce lehçesini kullanmışlardır. Günümüzde ise Süryânî alfabesiyle yazılan Arapça (Kârşûnî) yaygınlık kazanmıştır; İsmail Taşpınar, "Marûniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 71-72.

34 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 496-497; Nikephoros, *Short History*, s. 37-38; Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, C. I, s. 187; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi (El-Bidaye ve'n-Nihaye)*, C. IV, s. 498-499; Constantinus Porphyrogenitus-Administrando Imperio, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, s. 95; Peter Charanis, "Bizans İmparatorluğu'nda Bir Devlet Politikası Olarak Tehcir", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI/1, çev. Mustafa Alican, 2011, s. 263; Miloš Cvetković, "The Settlement of The Mardaites

Anlaşmada söz edilen, Armenia Bölgesi'nin iki taraf arasında gerçekleşen mücadele ile alınması için devletler, barış görüşmeleri üzerinden çok geçmeden harekete geçtiler. Bizans İmparatoru II. Justinianos, Armenia'yı tamamen kontrol altına almak için bölgeye Strategos Leontios kumandasında bir ordu gönderdi. Abdülmelik ise Abdurrahman b. Hişâm'ı İslâm ordularının başında bölgeye gönderdi. Dönemin kaynaklarının ayrıntılı olarak aktarmadığı savaşta, Bizans ve Müslüman ordularının karşılaştıkları, yapılan mücadele sonucunda Abdurrahman b. Hişâm'ın yenildiği ve savaşa katılan tüm Müslümanların öldürüldüğü anlatılmaktadır. Savaş sonrası yapılan anlaşma ile Armenia Bölgesi on yıl boyunca Gurzan³⁵, Arzan³⁶ ve Azerbaycan ile birlikte Bizans hâkimiyetine geçmiş oldu³⁷.

5. Sonuç / Öneriler

Merdailer örneği, Geç Antikçağ ile Erken Ortaçağ arasında Bizans-Müslüman ilişkilerinin yalnızca iki büyük siyasî yapı arasındaki çatışma ve diplomasiyle sınırlı olmadığını, aksine bu ilişkilerin sınır bölgelerinde yaşayan çok sayıda yerel ve yarı-özerk aktör tarafından şekillendirildiğini ortaya koymaktadır. Amanos Dağları ve çevresi gibi coğrafi olarak ulaşılması zor, siyasî olarak ise görece istikrarsız bölgelerde yaşayan bu topluluklar, Bizans ve İslâm dünyası için vazgeçilmez işlevler üstlenmiştir. Merdailer'in Bizans ordusu içerisinde istihbarat, devriye ve akıncılık gibi görevlerde kullanılması, onların askerî kapasitesinin imparatorluk tarafından nasıl pragmatik bir şekilde değerlendirildiğini göstermektedir. Ancak aynı topluluğun İslâm ordularıyla cizye muafiyeti ve ganimet paylaşımı gibi ayrıcalıklar karşılığında iş birliği yapabilmesi, siyasî aidiyetlerinin sabit bir kimlikten ziyade konjonktürel avantajlara dayandığını göstermektedir. Bu yönüyle Merdailer, sınır bölgelerindeki toplulukların sabit, etnik-dinî çizgilerle tanımlanamayacağını, aksine çok boyutlu kimlikler ve esnek ittifaklarla varlık gösterdiklerini kanıtlamaktadır.

Bizans İmparatorluğu'nun, özellikle VII. yüzyıl sonlarında bu topluluğu sınır devriyeleri, akıncı birlikleri ve istihbarat faaliyetlerinde kullanması, Roma sonrası Bizans siyasetinin yerel güçleri nasıl esnek ve pragmatik biçimlerde sisteme entegre ettiğini göstermektedir. Ancak aynı Merdailer'in, cizye muafiyeti, ganimet paylaşımı gibi kazanımlar karşılığında Emevî ordularıyla

And Their Military-Administrative Position In The Themata Of The West: A Chronology", *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, LIV, 2017, s. 67; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 122-123; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, 273; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 67; Hitti, *History of Syria*, C. II, s. 324.

- 35 Gurzan, Bizans ve İslâm kaynaklarında farklı isimlerle anılan bir bölge olup, genellikle Kafkasya ve çevresindeki stratejik öneme sahip yerleşim alanlarıyla ilişkilendirilir. Coğrafi olarak Kafkasya'nın güneyinde, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında yer alan bir bölgeyi ifade eder. Bu bölge, tarih boyunca Bizans, Sâsânî ve İslâm ordularının kontrolü altına girmeye çalıştığı önemli bir kavşak noktası olmuştur; Hugh Kennedy, *The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live In*, Da Capo Press, 2007, s.145.
- 36 Arzen, Erzen, Arzun, Siirt ilinde şimdiki bucak merkezi Yanarsu'nun eski adı. Bu kasaba çevresindeki bölgeye, yani Batman Çayı ile Siirt arasındaki bölgeye, Arzanene deniyordu; Ruhi Kara, "Erzincan Adı Üzerine", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDER)* IX– II: 2016, s. 27.
- 37 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, 496-498; Morton Dunlop, *The History of the Jewish Khazars*, New Jersey, 1954, s. 59-60; Kevork Aslan, *Armenia and the Armenians*, Trans. Pierre Crabitesi, New York, 1920, s. 61; Brooks, "The Successors of", s. 406; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 76; Ermeni vakanüvislere göre, Leontios'un bu seferi esnasında Ermeni kasabaları yakıldı, rehinelere alındı ve ödeme gücü olan aileler haraca bağlandı; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 59-61.

iş birliği yapabilmesi, bu topluluğun askerî alanda siyasî pazarlık gücü olan özerk bir aktör olarak hareket ettiğini de ortaya koymaktadır. Bu durum, sınır topluluklarının sabit etnik ya da dinî kimlikler üzerinden tanımlanamayacağını; aksine kimliklerinin konjonktürel, çok katmanlı ve zaman zaman muğlak olduğunu kanıtlamaktadır. Bu kimlik esnekliği, aynı zamanda dönemin Bizans ve İslâm kaynaklarında Merdailer'e dair aktarılan bilgilerin çelişkili yapısını da açıklamaktadır. Zaman zaman “sadık müttelik”, zaman zaman ise “hain iş birlikçi” olarak tanımlanmaları, bu grupların tarihsel rolünün bağlamsal olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Merdailer gibi gruplar, yalnızca güvenlik politikalarının uygulayıcısı değil, diplomatik manevra alanlarının şekillendiricisi konumundadır. Bu çerçevede, erken dönem Bizans-İslâm ilişkileri incelenirken, yerel aktörlerin ve mikro bölgesel dinamiklerin göz ardı edilmemesi, dönemin çok katmanlı güç dengelerini anlamak açısından elzemdir.

Kaynakça

Abd al-Salâm al-Tadmurî, Umar. Lubnân min al-fath al-Islâmî hattâ suqûṭ al-dawla al-Umawiyya. Tripoli: Jarrûs Briss, 1990.

Agapius. *Kitab al-'Unvan: Histoire universelle écrite par Agapius (Mahboub) de Menbidj*. Edited and translated by A. A. Vasiliev. Pt. 2.2. Paris: Firmin-Didot, 1912.

Asa Eger, A. *The Islamic-Byzantine Frontier: Interaction and Exchange among Muslim and Christian Communities*, London: I. B. Tauris, 2015.

Avcı, Casim. *İslâm-Bizans İlişkileri (610–847)*. İstanbul: TTK Yayınları, 2003.

Bailly, Auguste. *Bizans Tarihi*. C. I. çev. Haluk Şaman, Yer ve yayınevi yok.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya. *Fütûh'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*. çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Bedrosian, Robert, trans. *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*. New Jersey: 2013.

Brooks, E. W. “The Successors of Heraclius to 717.” *The Cambridge Medieval History*, vol. IV, ed. J. B. Bury, 4. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Chronicle of Alfonso. ed. Jose Escobar Shelby Thacker Lexington: The University Press of Kentucky, 2014.

Constantine VII Porphyrogenitus. *De Cerimoniis Aulae Byzantinae*, C. I. ed. J. J. Reiskius. Bonn: Weber, 1829.

Cvetković, Miloš. “The Settlement of the Mardaites and their Military-Administrative Position in the Themata of the West: A Chronology”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 54, 2017, 65–85.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. I. Ed. Yıldız, Hakkı Dursun, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.

Ebû'l-Ferec, *Ebû'l-Ferec Tarihi*, C. I. Translated from Syriac to English by E. A. Wallis Budge, and from English to Turkish by Ö. Rıza Doğrul, Ankara:TTK Yayınları, 1999.

- Georgius Monachus. *Chronicon*, C. II. Ed. Carolus de Boor. Stuttgart: B.G. Teubner, 1978.
- Haldon, John. *Byzantine Warfare*. London: Routledge, 2017.
- Halife b. Hayyât. *Târihu Halife b. Hayyat (Halife b. Hayyat Tarihi)*. çev. Abdülhalik Bakır. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001.
- Harris, Stephen. *Empires and Colonies of the Ancient Mediterranean*. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Hollingsworth, Paul A. “Mardaïtes”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3, ed. Alexander Kazhdan, Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Honigmann, Ernst. *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*. çev. Fikret Işıltan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- İbn Abdilhakem. *Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ (Mısır Tarihi)*. çev. Abdülhalik Bakır, Aydın Çelik. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- İbn Cerîr et-Taberî. *Târihu’t-Taberî*, C. I. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- İbnü’l-Esîr, İzzüddin Ebû’l-Hasan Ali b. Ebi’l-Kerem Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *İslâm Tarihi (el-Kâmil fi’t-Târih)*, C. I–III. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Bahar Yayınları, 1986.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Büyük İslâm Tarihi (el-Bidâye ve’n-Nihâye)*, vol. IV. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.
- Jankowiak, Marek. “The First Arab Siege of Constantinople: The Campaign of Yazid b. Mu’awiyah in 667–669.” In *Byzantion’dan Constantinopolis’e İstanbul Kuşatmaları*, 201–228. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2017.
- Jeffreys, Elizabeth M., and John H. Pryor, eds. *The Age of Δρόμων: The Byzantine Navy 500–1204*. Boston: Brill, 2006.
- John of Nikiu. *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*. Trans. R. H. Charles. London: Oxford University Press, 1916.
- Johnston, James Howard. “The Mardaïtes”, *Arab–Byzantine Coins and History: Papers Presented at the 13th Seventh Century Syrian Numismatic Round Table Held at Corpus Christi*, ed. Tony Goodwin, College Oxford on 11th and 12th September 2011, London: Archetype Publications, 2012, s. 27–38.
- Karakuş, Burcu. *Herakleios Hanedanlığı Dönemi’nde Bizans-Müslüman İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van: Van Yyü Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2025.
- Kaplony, Andreas. *Konstantinopel und Damaskus: Gesandtschaften und Verträge zwischen Kaisern und Kalifen, 639–750*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1996.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. “Emeviler’in İstanbul Kuşatmaları Esnasında Bizans İmparatorluğu’nun Durumu.” *Beşinci Uluslararası Orta Doğu Semineri*, 77–88.
- Lammens, Henri. *Etudes sur le regne du calife omaïyade Mo’awiyah*, Paris: Paul Geuthner, 1908.

Meyendorff, John. *Imperial Unity and Christian Divisions: The Church 450–680 A.D.* St. Vladimir's Seminary Press, 1989.

Mesûdî. *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf*. Translated by Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2018.

Mpartikian, Chrats M. "Hē lysē tou ainigmatos tōn Mardaitōn", *Byzantion: Aphierōma ston* ed. Andrea N. Strato in Nia A. Stratos, Athens: no pub., 1986, s. 17–39.

Nikephoros, Patriarch of Constantinople. *Short History: Text, Translation, and Commentary*. Edited and translated by Cyril Mango. Washington: D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1990.

Ohta, Keiko, "The Expansion of the Muslims and Mountain Folk of Northern Syria: The Jarājima in the Umayyad Period", *Orient*, 27, 1991, 74–94.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Translated by Fikret Işıltan. Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Ramsay, W. M. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960.

Price, Richard. *The Acts of the Lateran Synod of 649*. Liverpool: Liverpool University Press, 2014.

Sachau, Eduard. "Zur historischen Geographie von Nordsyrien", *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1892, s. 313–38.

Shepard, Jonathan, ed. *The Cambridge History of the Byzantine Empire*. New York: Cambridge University Press, 2008.

Stratos, Andreas N. *Byzantium in the Seventh Century, I: 602–634*. Trans. Harry T. Hionides. Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1972.

Strabon. *Geographika. Antik Anadolu Coğrafyası: Kitap XII-XIII-XIV*. çev. Adnan Pekman. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

Theophanes Confessor. *The Chronicle of Theophanes*. Translated from Latin to English by Harry Turtledove. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982.

Theophilus of Edessa's Chronicle and the Circulation of Historical Knowledge in Late Antiquity and Early Islam, trans. with an introduction and notes by Robert G. Hoyland Liverpool: Liverpool University Press, 2011.

Uçar, Şahin. *Anadolu'da İslâm Bizans Mücadelesi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

Vasiliev, A. A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi, I*. Translated by Arif Müfid Mansel. Ankara: 1943.

Etended Abstract

Introduction

The Merdais, whose racial origins are unknown, are an armed community of Christian faith, living a semi-autonomous life on the steep slopes of the Amanos Mountains (Arabic: el-Lukkâm; Aramaic: Ukame) and in fortresses and fortified positions at the foot of these mountains since Late Antiquity. Although there are different opinions about their sectarian affiliation, it is generally accepted that they belonged to the Monophysite or Monothelite sects. The fact that these sects were religious structures that sometimes clashed with the central authorities caused the Merdais to be described as rebellious or independent elements in both Byzantine and Islamic sources. Not all of the Merdais resided exclusively in the Amanos Mountains. It is understood that they also existed in the southern foothills of the Taurus Mountains and in areas extending to Cilicia, and that they acted together with the Byzantine military units in charge of border defence. In addition to their political and military functions, it is known that they were used as messengers, scouts, sentries and sometimes spies in the mountain passes. In return for these services, the Byzantine Empire exempted the Merdais from certain taxes, especially the jizya or head tax, and granted them certain privileges. There are different etymological explanations about the name of the group. In Byzantine sources, it is referred to as ‘Mer dai’ or ‘Mer dait’, which is claimed to be derived from the Persian root ‘merd’ meaning ‘brave man’; in Arabic sources, it is based on the root ‘apostate’ meaning “partisan” or ‘rebel’. In addition, Arab historians also referred to them as Jarâjime or Curâjime. The local Syrian population, on the other hand, referred to them as ‘Gargoumaye’, an insulting term meaning “shameless” or ‘shameless’. These different designations reveal that the Merdais had a multifaceted identity within the complex political and ethnic structures of the region. The role of the Mer dai in the Byzantine service became particularly prominent in the VIIth century, during the reign of Emperor Heraclius. During and after the wars with the Sassanids, they made important contributions to the defence of the border line established to counter the advance of the Islamic armies in southern Anatolia. Byzantine sources characterised their contribution as a ‘wall of brass’. The Merdais were also noteworthy for their nomadic-warrior character; a significant part of their livelihood consisted of looting activities and military services. As a matter of fact, it is known that they occasionally co-operated with Muslims and participated in their raids. It is also recorded in various Arab chronicles that they received a share of the booty during these raids. Politically, the administration of the Mer dai was coordinated with the patriarchate and governorship of Antioch. This suggests that they were not completely dependent on Byzantium, but operated as a semi-autonomous military group kept under control. The position of the Mer dai provides a remarkable example of the social, religious and military transitivity of the Byzantine-Islamic frontier in Late Antiquity and the Early Middle Ages.

Methods

In this study, primary and secondary sources were evaluated comparatively based on the method of historical analysis. Byzantine and Arabic chronicles, hagiographic texts, geographical records and modern researches were taken into consideration. Chronological ordering, thematic analysis and comparative historical analysis methods were used together in the evaluation of the data.

Discussion

The historical position of the Merdai should be evaluated not only in the context of Byzantine or Islamic political and military events, but also in terms of the changing identities and flexible positions of border communities. This community emerged as a strategic element in Byzantium's efforts to reshape its eastern borders, especially from the mid-7th century onwards. Initially defined as a group loyal to Byzantium, the community also had a religious identity that conflicted with the Byzantine central administration, as they belonged to the Monophysite or Monothelite Christian faiths. On the one hand, this situation made them the bearer of tensions between different sects within the empire, and on the other hand, it enabled them to display a kind of religious flexibility and pragmatism in their relations with Muslims. The treaties of the Merdais with Muslims show that they were considered as military and diplomatic actors. In this context, the Merdais are a characteristic example of the transition from Late Antiquity to the Early Middle Ages, a period in which the control of political authorities over the communities in the border regions was limited. The study emphasises that the identities of the Merdai were not fixed but conjuncturally shaped and multilayered, and discusses how border communities functioned in the transition areas between Byzantium and the Islamic world.

Conclusion

The case of the Merdais reveals that Byzantine-Muslim relations between Late Antiquity and the Early Middle Ages were not limited to conflicts and diplomacy between the two major political structures, but were shaped by a large number of local and semi-autonomous actors living in the border regions. These communities, living in geographically inaccessible and politically unstable regions such as the Amanos Mountains and its surroundings, played indispensable roles for Byzantium and the Islamic world. The use of the Merdais in the Byzantine army for tasks such as intelligence, patrolling and raiding shows how their military capacity was pragmatically utilised by the empire. However, the fact that the same community could cooperate with the Islamic armies in return for privileges such as jizya exemption and booty sharing shows that their political affiliation was based on conjunctural advantages rather than a fixed identity. In this respect, the Merdais prove that the communities in the border regions cannot be defined along fixed ethno-religious lines, but rather they existed with multidimensional identities and flexible alliances. This multi-layered structure also explains the contradictions in the Byzantine and Islamic sources' assessments of this community. The fact that both sides defined this community as either 'obedient ally' or 'treacherous collaborator' in line with their political agendas reflects the ideological conflicts of the period. The historical role of the Merdais invites us to rethink the place of border communities in historiography. Border geographies need to be analysed not as passive buffer zones but as centres of active diplomatic and military cooperation. In this context, groups such as the Merdais were strategically important for Byzantium and the Islamic world, not only for border security but also for diplomatic manoeuvring.